

УДК 347.1

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ У КОНТЕКСТІ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

MORAL RIGHTS OF THE INDIVIDUAL IN THE CONTEXT OF THE CONVENTION FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS

Паліюк В.П.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Миколаївського інституту права Національного університету
«Одеська юридична академія»,
заслужений юрист України,
суддя апеляційного суду у відставці*

У статті аналізуються особисті немайнові права фізичної особи, які визначені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Враховується їх розвиток в практиці Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: особисті немайнові права фізичної особи, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, практика Європейського суду з прав людини.

В статье анализируются личные неимущественные права физического лица, которые определены в Конвенции о защите прав человека и основоположных свобод. Учитывается их развитие в практике Европейского суда по правам человека.

Ключевые слова: личные неимущественные права физического лица, Конвенция о защите прав человека и основоположных свобод, Европейский суд по правам человека.

This article analyzes the moral rights of the individual, as defined in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Their development of the European Court of Human Rights is taken into account.

Key words: moral rights of the individual, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Безперечно, що сама ідея природних прав людини на сьогодні набуває надзвичайної популярності. Особливо це торкається питання про відношення між природним та позитивним правом. Виходячи з цього, сучасний польський філософ права Р. Токарчик виокремлює в історії цього питання три епохи. У першій, яка охоплює відрізок часу від античності аж до XVII ст., уявлення про природне право яке гармонійно поєднується з уявленнями про право позитивне. Друга епоха, яка триває з XVII по XVIII ст., оцінюється як період переваги природного права над позитивним, з огляду на що її прийнято називати «добою природного права». Зрештою, в третій епосі, яка охоплює XIX ст. і триває до цього часу, відбувається взаємне притирання й суперництво доктрин позитивізму та природного права, в якому позитивне право «отримує тимчасову перевагу» [29, с. 184-185]. Пояснюється це тим, що третя епоха поглинає революційні події у Росії та панівну ідеологію, яка існувала в колишньому СРСР. На той період, з однієї сторони, відбувся занепад школи «відродженого природного права», а з іншої – утвердження ідеологічного й методологічного монізму в радянській правовій доктрині ускладнювало, а часто

ставало і взагалі неможливим, вивчення природно-правових підходів у правознавстві [22, с. 33]. У повоєнний час природно-правові ідеї розглядалися лише в обмеженому обсязі і висвітлювалися виключно з позицій ідеологічної критики.

Викладене свідчить, що питання про відношення між природним та позитивним правом розвивалося за філософським законом «заперечення заперечення». Сутність його полягає у відображенні напрямку і форми процесу розвитку в цілому. Зокрема, він відображає спадкоємність як характерну рису процесу розвитку, оскільки в кожному новому ступені розвитку зберігається те позитивне, що було на попередній стадії розвитку. Водночас, кожний новий ступінь розвитку – це не просте, механічне поєднання позитивного змісту попередніх стадій розвитку, а перехід у вищу фазу розвитку, ствердження якісно нового, більш багатого змісту [26, с. 41-59; 12, с. 8-9]. Умовно процес розвитку зображають у вигляді спіралі, оскільки має місце повторюваність старого на вищій основі. Звідси випливає, що на сьогодні, з врахуванням філософського закону «заперечення заперечення», виникають підстави для появи четвертої епохи щодо питання про відношення

між природним та позитивним правом, а саме – «добри природного права» [20, с. 151-153]. Отже, існують усі підстави для більш детального дослідження особистих немайнових прав фізичної особи, які викладені, наприклад, в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та розвинуті в практиці Європейського суду з прав людини (далі – Євросуд).

Стан дослідження. Теоретичною основою дослідження у сфері визначеної проблематики стали праці вітчизняних та зарубіжних фахівців: М. Алінка, В. Г. Бессарабова, В. І. Борисової, З. В. Бортновської, О. В. Буткевич, В. Г. Буткевича, М. В. Буруменського, М. М. Гнатовського, С. П. Головатого, Д. Гом'єн, С. В. Гончаренка, М. Де Сальвіа, Ю. Є. Зайцева, Л. Зваака, О. М. Калітенко, Т. С. Ківалової, О. О. Кулініч, Д. Д. Луспеника, В. В. Лутковської, В. І. Манукяна, В. Є. Мармазова, В. П. Паліюка, Б. М. Пошви, О. О. Посикалюка, Я. С. Протопопової, Т. І. Присяжнюк, П. В. Пушкаря, П. М. Рабіновича, С. П. Рабіновича, Н. М. Раданович, З. В. Ромовської, Р. О. Стефанчука, С. Є. Сиротенка, В. О. Туманова, Т. Фулей, Є. О. Харитонова, Д. Харріса, С. В. Шевчука, Е. В. Шишкіної, С. І. Шимон та інших вчених.

Однак варто відмітити, що у вітчизняній науковій літературі відсутня комплексна цивільно-правова характеристика тих особистих немайнових прав фізичної особи, які гарантуються в Конвенції. Вказаним і визначається мета цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи особисті немайнові права фізичної особи, які викладені в Конвенції та розвинуті в практиці Євросуду, необхідно враховувати наступне. По-перше, загальновідомо, що статті Конвенції, якими гарантовано права та основоположні свободи, мають особливості у тому, що вони закріплюють як прямо зазначені права, які сформульовано в їх текстах, так і «певний масив імпліцитних прав, які сформулював Євросуд у своїй практиці шляхом тлумачення їх положень у контексті Конвенції в цілому» [3, с. 5]. По-друге, Високі Договірні Сторони, які підписали Конвенцію, зобов'язані додержувати поваги до прав людини. Зокрема, у ст. 1 Конвенції наголошується на тому, що вони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції.

Загальні питання щодо особистих немайнових прав фізичної особи в контексті Конвенції. Аналіз положень ст. 1 Конвенції та практики Євросуду дає підстави для висновку про те, що: 1) права і свободи людини є універсальними, оскільки одночасно поєднуються поняття «право мати права» та «кожний». Під поняттям «кожний», яке має складову «право мати права», розуміються власне фізичних осіб (громадян, осіб без громадянства, іноземців, дітей тощо) та юридичних осіб (приватних підприємств, за винятком державних установ); 2) для реального забезпечення вказаних прав існують «заходи фактичного контролю території» [11, с. 12] (рішення Євросуду по справах «Банкович та інші проти Бельгії та інших» (2001) та «Аль-Скені та інші проти Сполученого Королівства» (2011)).

У розділі I «Права і свободи» Конвенції перераховуються всі основоположні права та свободи, яких зобов'язуються дотримувати держави-члени Ради Європи. При цьому, за своєю структурою ст.ст. 8, 9, 10 і 11 Конвенції та ст. 2 Протоколу № 4 подібні між собою. В першому пункті цих статей гарантуються конкретні права і свободи, а в другому пункті кожної зі згаданих статей (що стосується статті 2 Протоколу №

4 – то це третій пункт) викладено загальні принципи та конкретні положення, які дають можливість Високій Договірній Стороні обмежити здійснення цих прав і свобод. Характерно, що обмеження особистих немайнових прав фізичної особи, визначених у Конвенції, не будуть порушувати її положення, якщо держава на своєму рівні дотримала одночасно єдності трьох складових: а) «законності» та...»; б) «легітимної мети» та...»; в) «необхідність в демократичному суспільстві» (п. 45 рішення Євросуду по справі «Санді Таймс проти Сполученого Королівства» (1979)). Важливо, що цей перелік обмежень є вичерпним, а тому розширеному тлумаченню не підлягає.

Така структура побудови названих статей Конвенції допомагає встановити рівновагу між особистими немайновими правами фізичної особи та більш широкими інтересами демократичного суспільства в цілому у разі, коли між ними може виникнути конфлікт (рішення Євросуду по справі «Класс та інші проти Федеративної Республіки Німеччини» (1978)).

У цьому дослідженні особисті немайнові права фізичної особи, які зобов'язуються дотримувати держави-члени Ради Європи за нормами Конвенції, для зручності сприйняття викладаються в такій же послідовності.

1. «**Право на життя**» (ст. 2 Конвенції), як першооснова природних прав людини та суб'єктивне особисте немайнове право, «характеризується певними темпоральними (часовими) межами свого існування» [23, с. 274], оскільки, безперечно, має момент свого виникнення та – припинення. Однак у практиці Євросуду не має однозначної правової позиції щодо правомірності абортів [17, с. 249-250]. До того ж питання щодо права особи на активну евтаназію вирішуються в залежності від обставин конкретної справи.

Смертна кара на час укладання Конвенції вважалася прийнятною формою кримінального покарання за найтяжчі злочини. Тому з врахуванням того часу у другому реченні п. 1 ст. 2 Конвенції наголошувалося, що нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання. Позаяк, з того часу спосіб мислення щодо смертної кари суттєво змінився, зокрема, виникло бажання зробити Європу «зоною, вільною від виняткової міри покарання» [1, с. 18]. На підставі чого, відповідно до Протоколу № 13 до Конвенції, смертна кара скасовується, а тому нікого не може бути засуджено до такого покарання або страчено. Більше того, жодних відступів від положень цього Протоколу не допускається на підставі ст. 15 Конвенції (відступ від зобов'язань під час надзвичайних ситуацій). Отже, на сьогодні відсутність смертної кари є обов'язковою умовою для перебування держави в Раді Європи.

Обов'язок держави щодо захисту права на життя, як вбачається із практики Євросуду, пройшов еволюційний розвиток. Спочатку він тлумачився лише як «негативний обов'язок», наприклад, коли державні органи та посадовці не вправі позбавляти людину життя, за винятком ситуації, коли застосування сили «виключно необхідно» (перше речення п. 2 ст. 2 Конвенції). Пізніше прецедентне право Євросуду дало поштовх для розвитку ідеї «позитивного обов'язку» держави захищати право людини на життя. Окрім цього, з огляду на особливий статус права на життя, Євросуд розробив так звані «процесуальні обов'язки» щодо проведення слідства, які має нести держава у будь-якому випадку смерті.

Викладене дає підстави для висновку, що право на життя за нормами Конвенції не відноситься до абсолютних, оскільки позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення ст. 2 Конвенції, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили: а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

2. «**Заборона катування**» (ст. 3 Конвенції), на відміну від «права на життя», за нормами Конвенції має «абсолютний характер» [6, с. 176] і відноситься лише до фізичних осіб, оскільки «за своєю природою ст. 3 Конвенції, як це зазначено в практиці раніше існуючої Комісії з прав людини, не може застосовуватися до юридичних осіб» [25, с. 132]. До того ж вказана норма є «недоторканою», оскільки відноситься до тих прав, які не можуть бути відступом від зобов'язань під час надзвичайних ситуацій (ст. 15 Конвенції).

Специфічність ст. 3 Конвенції полягає також у тому, що деякі критерії і стандарти, за якими визначають факт порушення державою зазначених в ній прав, розкриваються в практиці Євросуду, наприклад, «мінімальний рівень жорстокості», «катування», «нелюдське поводження», «поводження, що принижує гідність», «нелюдське покарання», «покарання, що принижує гідність», «видача і депортація», «тягар доведення» тощо. Отже, для розкриття особистих немайнових прав фізичної особи, які визначені у ст. 3 Конвенції, слід приймати до уваги критерії і стандарти, які напрацьовані Євросудом. Однак при цьому необхідно враховувати, що: «а) коли Євросуд справді підходить до тлумачення Конвенції еволюційно, виходячи з ним же проголошеної доктрини (...), що Конвенція повинна тлумачитися з точки зору умов сьогодення (...). На підставі чого Євросуд, виходячи з поглиблення процесу демократизації в державах-учасниках Ради Європи, відповідно знижує поріг мінімального рівня жорстокості і там, де він на початку своєї діяльності міг говорити, наприклад, про нелюдське поводження, згодом кваліфікував відповідні дії як катування; б) Євросуд вважає, що хоч він і не зобов'язаний формально слідувати якому-небудь із його попередніх рішень, але це є в інтересах забезпеченості, передбачуваності і рівності перед правом і не можна відходити без поважних причин від прецедентів, які закладені в попередніх рішеннях; в) цю норму не слід плутати з ситуацією, коли Євросуд застосовує ст. 3 Конвенції до нових виявлених фактів, до нових обставин оцінки рівня суворості, які раніше не торкнулися наслідків, які перенесли жертва у зв'язку з порушенням стосовно неї ст. 3 Конвенції» [4, с. 831-834].

3. «**Заборона рабства і примусової праці**» (ст. 4 Конвенції) тісно пов'язана із правом людини на людську гідність, а тому людина не може розглядатися як предмет власності, повністю підкорений своєму господарю. Характерно, що вказані поняття, не зважаючи на їх далеке минуле, не втратили свого значення і в XXI сторіччі, оскільки можуть порушуватися «державою, а не лише приватною особою» [5, с. 154].

Що стосується поняття «примусова чи обов'язкова праця», яка визначена у п. 2 ст. 4 Конвенції, то практика Євросуду свідчить, що: «перший прикметник має на увазі фізичне чи психічне примушування. Другий прикметник не означає будь-яке юридичне зобов'язання. Мова повинна йти про працю, яку зобов'язує будь-яка особа під загрозою будь-якого покарання, для виконан-

ня якої ця особа не пропонувало своїх послуг добровільно» [7, с. 177]. Отже, визначення «примусової чи обов'язкової праці» містить два елементи: 1) не добровільність; 2) невинуватий або такий, що підкорює, характер (рішення Євросуду по справі «*Ван дер Мюсель проти Бельгії*») (1983).

Позаяк, для цілей ст. 4 Конвенції, значення терміна «примусова чи обов'язкова праця» не поширюється: а) на будь-яку роботу, виконання якої зазвичай вимагається під час призначеного згідно з положеннями ст. 5 Конвенції тримання в умовах позбавлення свободи або під час умовного звільнення; б) на будь-яку службу військового характеру або – у випадку, коли особа відмовляється від неї з мотивів особистих переконань у країнах, де така відмова визнається, – службу, яка вимагається замість обов'язкової військової служби; с) на будь-яку службу, що вимагається у випадку надзвичайної ситуації або стихійного лиха, яке загрожує життю чи благополуччю суспільства; d) на будь-яку роботу чи службу, яка є частиною звичайних громадянських обов'язків.

4. «**Право на свободу та особисту недоторканність**» (ст. 5 Конвенції) фізичної особи поєднують в собі наступні чотири особливості. По-перше, особисті немайнові права фізичної особи – право кожної людини на життя, свободу та особисту недоторканність – мають виключно природне походження [20, с. 151-153]. По-друге, вказане право має комплексне закріплення у положеннях Конвенції, оскільки одночасно знайшло своє відображення безпосередньо у ст. 5 (право на свободу та особисту недоторканність) Конвенції, а також в інших нормах, зокрема у ст. 1 (заборона ув'язнення за борг), ст. 2 (свобода пересування), ст. 3 (заборона вислання громадянина), ст. 4 (заборона колективного вислання іноземців) Протоколу № 4 до Конвенції. До того ж систему правового захисту недоторканності особи (ст. 5 Конвенції) також доповнюють положення ст. 2 (право на життя), ст. 3 (заборона катування), ст. 4 (заборона рабства і примусової праці) Конвенції, і становить основну ідею, яка лежить в основі всіх політичних режимів, що дотримуються принципу верховенства права. По-третє, в п. 1 ст. 5 Конвенції кожному забезпечено право на свободу та особисту недоторканність. Винятками з цього права є шість типів обставин за яких дозволяється законне ув'язнення (пп. 1 «а»), законні арешт та затримання (пп. 1 «b»-1 «f»). Іншими словами, «Висока Договірна Сторона не має права створювати додаткові види підстав для ув'язнення, затримання або арешту осіб, а повинна діяти в рамках, визначених Конвенцією» [9, с. 27]. На додаток до цього Євросуд підкреслив, що «цей перелік винятків є вичерпним, і лише вузьке тлумачення цих винятків відповідає цілям цього положення, а саме – гарантувати, що нікого не буде свавільно позбавлено свободи» (рішення Євросуду по справі «*Мурукін проти України*») (2010). В-четвертих, ст. 5 Конвенції, поміж іншого, також передбачає *процесуальні гарантії* у випадку порушення права на свободу та особисту недоторканність.

Щодо спеціальних складових права на свободу та особисту недоторканність фізичної особи, то в розумінні ст. 5 Конвенції вони поєднують в собі норми кримінального та цивільного права, а також процесуальні гарантії.

Заклучні положення п. 5 ст. 5 Конвенції надають правову гарантію на відшкодування за незаконний арешт або затримання. Така гарантія є цілком виправданою, оскільки ст. 41 Конвенції (справедлива сатисфакція) цього права не передбачає.

5. «Право на справедливий суд» (ст. 6 Конвенції та ст.ст. 2-4 Протоколу № 7 до Конвенції) «узакономіє принцип верховенства права» [6, с. 194], який матеріалізується в певних гарантіях цього права. У свою чергу, «право на справедливий суд», в контексті теми дослідження, передбачає дві суттєві особливості. Перша полягає у тому, що ст. 6 Конвенції та ст.ст. 2-4 Протоколу № 7 до Конвенції гарантують судовий захист особистих немайнових прав фізичної особи, які визначені в її ж положеннях. При цьому, п. 1 ст. 6 Конвенції стосується як цивільного, так і кримінального судочинства, а пп. 2 та 3 ст. 6 Конвенції – виключно кримінальних справ. Важливо, що вказані поняття – «цивільного та кримінального судочинства» – не можна тлумачити звичайним посиланням на внутрішнє право Високих Договірних Сторін. Як і у випадку з іншими поняттями, які зосереджені в інших положеннях Конвенції, вони отримують власне визначення в практиці Євросуду.

Відомо, що в тексті п. 1 ст. 6 Конвенції наводиться перелік окремих складових елементів системи «справедливого суду», наприклад, «справедливий і публічний розгляд справи», «розгляд справи упродовж розумного строку», «незалежний і безсторонній суд, встановлений законом», «права та обов'язки цивільного характеру», «обґрунтованість кримінального обвинувачення». Закономірно, що в практиці Євросуду перераховані складові знаходять більш широке їх розкриття, чим воно сприймається на перший погляд. Наприклад, складовою права на «справедливий суд», поміж іншого, є:

а) «право доступу до суду», тобто право на порушення провадження в суді за цивільним позовом (пп. 35-36 рішення Євросуду по справі «Голдер проти Сполученого Королівства» (1975). Між тим вказане право не відноситься до абсолютного, оскільки воно може бути обмежене Високими Договірними Сторонами (наприклад, встановлення строків давності, заходів забезпечення позову тощо) [16, с. 33];

б) «принцип юридичної визначеності», який передбачає повагу до принципу *res judicata* – принципу остаточності рішень суду [19, с. 34]. Цей принцип, як наголошує Євросуд, означає, що: «жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового рішення суду просто тому, що вона має на меті добитися нового слухання справи та нового її вирішення» (рішення Євросуду по справі «Рябих проти Росії» (2003).

Щодо поняття «розгляд справи упродовж розумного строку», як однієї із складових «права на справедливий суд», то «судове провадження та виконавче провадження є першою та другою стадією у всякому ході провадження. Таким чином, виконавче провадження не повинно відокремлюватися від судового, ці провадження повинні розглядатися разом» (рішення Євросуду по справі «Чухась проти України» (2007). Тому Євросуд наголосив, що: «...було б неприпустимо, якби п. 1 ст. 6 Конвенції детально визначав процесуальні гарантії, надані сторонам у провадженні – провадженні, що є справедливим, публічним та оперативним, – без забезпечення виконання судових рішень (...) Виконання рішення, винесеного будь-яким судом, має, відповідно, розглядатися як невід'ємна частина «судового розгляду» для цілей ст. 6 Конвенції» (рішення Євросуду по справі «Шмалько проти України» (2004).

«Презумпція невинуватості» (п. 2 ст. 6 Конвенції) та «процедурні гарантії» (п. 3 ст. 6 Конвенції) доповнюють узагальнююче право на «справедливий суд» (п. 1 ст. 6 Конвенції). Між тим, при реалізації судового

захисту особистих немайнових прав фізичної особи, необхідно враховувати існуючі «співвідношення гарантій ст. 5 Конвенції та принципів ст. 6 Конвенції щодо цивільного аспекту права на свободу, які знаходять свій розвиток у рішеннях Євросуду» [25, с. 228-330].

Друга особливість «права на справедливий суд» полягає в тому, що в тексті п. 1 ст. 6 Конвенції безпосередньо йдеться про необхідність захисту особистих немайнових прав фізичної особи. Недотримання вказаних вимог є порушенням особистих немайнових прав фізичної особи.

6. «Право на повагу до приватного і сімейного життя» (ст. 8 Конвенції) за своїм «способом викладення є унікальним з наступних підстав» [18, с. 52]. По-перше, жодне із чотирьох видів прав – приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції – не має будь-якого визначення в нормах Конвенції, а Євросуд у своїй практиці ніколи не виявляв спроби дати їм точне визначення. Так, стосовно «приватного життя» Євросуд дійшов висновку, що: «поняття приватного життя є широким і не може бути визначене вичерпно» (рішення Євросуду по справі «Костелло Робертс проти Сполученого Королівства» (1993). Крім того, в деяких справах Євросуд об'єднував відмінні одне від одного поняття «приватне життя» і «сімейне життя», створивши нову, не передбачену Конвенцією категорію – «приватне і сімейне життя».

По-друге, положення ст. 10 Конвенції проголошують «право на свободу вираження поглядів» [21, с. 239-243], а норми ст. 11 Конвенції – «право на свободу мирних зборів» [25, с. 573-574]. Тоді як принципи ст. 8 Конвенції безпосередньо не вказують на будь-які конкретні дії, що підлягають захисту, а гарантують право на повагу до приватного і сімейного життя, до житла і таємниці кореспонденції. Тому обраний спосіб формулювання п. 1 ст. 8 Конвенції, як зазначалося в літературі [8, с. 250], явно свідчить про намір залишити Високим Договірним Сторонам значну свободу дій у питанні регулювання приватних та сімейних відносин.

Щодо права на повагу до сімейного життя, то воно, крім ст. 8 Конвенції, додатково визначається в інших положеннях цього ж міжнародного договору. Зокрема, ст. 12 Конвенції зазначає, що чоловіки та жінки, які досягли шлюбного віку, мають право на шлюб і створення сім'ї згідно з національними законами, які регулюють здійснення цього права. Тоді як ст. 5 Протоколу № 7 до Конвенції переконливо проголошує, що кожен із подружжя має рівні цивільні права та обов'язки у відносинах між собою і зі своїми дітьми, а також щодо одруження, перебування в шлюбі та щодо його розірвання. Ця стаття не перешкоджає державам вживати таких заходів, що є необхідними в інтересах дітей.

Важливим для реалізації правових гарантій захисту особистих немайнових прав фізичної особи, викладених у ст. 8 Конвенції, є пошук змісту поняття «право на повагу» власне тих прав, які зазначені саме в цій нормі. Однак, положення вказаного міжнародного договору наведену вище дефініцію не розкривають, оскільки «повага», як дотепно зауважив Дж. Е. С. Фосетт, «належить швидше до сфери манер, а не права» [27, с. 211]. Окрім того, за висловом відомого дослідника окремих аспектів права на повагу до приватного життя, професора Д. Янга, «приватне життя, як слон – воно швидше пізнається, ніж описується» [28, с. 359]. На підставі чого Євросуд погодився з тим, що поняття «поваги» не вирізняється чіткістю, а вимоги, що ним охоплюються, достатньо відрізняються у тому чи іншому випадку, за-

лежно від практики та умов, які існують в державах-учасниках Конвенції. Проте з цього приводу у практиці Євросуду висвітлюються два магістральних напрямки: «право на повагу», що передбачає невтручання держави (негативний обов'язок держави) та «право на повагу», що передбачає обов'язок активних дій зі сторони держави (позитивний обов'язок держави).

Загальновідомо, що безпосередньо в тексті Конвенції немає жодного згадування про гарантування – а відповідно, й конвенційний захист – екологічних прав людини, а також «її норми не гарантують права на збереження природного середовища як такого» (рішення Євросуду по справі «*Кіртатос проти Греції*» (1998). Однак у рішенні Євросуду по справі «*Лопес Остра проти Іспанії*» (1994), яке уже визнається «класичною» [10, с. 12], захист вказаних прав став можливим і, що характерно, «постійно удосконалюється» [13, с. 248-250] (рішення Євросуду по справам «*Хаттон та інші проти Сполученого Королівства*» (2003), «*Фадесева проти Росії*» (2005), «*Христов проти України*» (2009) та «*Дубецька та інші проти України*» (2011).

7. «**Свобода думки, совісті та релігії**» (ст. 9 Конвенції) є одним з найдавніших фундаментальних прав людини, визнаних у міжнародному праві. До першого нормативного акту, в якому цю свободу було закріплено, відноситься Міланський едикт 313 р. н. е., в якому надавалась «християнам і всім іншим повна свобода додержуватися тієї релігії, (...) яку вважають для себе найкращою» [2, с. 163]. Право на свободу думки, совісті та релігії охоплює широкий спектр інтелектуальної та духовної діяльності людини, а тому вказані права можна віднести до особистих немайнових прав фізичної особи. Особливість права на свободу думки, совісті та релігії полягає в тому, що воно здійснюється всередині кожної людини, переважно в її почуттях та думках. Лише коли людина виказує свої думки або переконання, держава дізнається про їх існування та характер.

За своєю структурою ст. 9 Конвенції, як зазначалося вище, подібна за формою викладення зі ст.ст. 8, 10 і 11 Конвенції. Однак ст. 9 Конвенції, на відміну від вище перерахованих, є єдиною, яка не дозволяє державі посилатися на «державну безпеку» для того, щоб виправдати обмеження у здійсненні прав, що гарантуються. Тоді як, умови обмеження права на свободу думки, совісті та релігії повинні «встановлюються законом» і бути «необхідними в демократичному суспільстві». У протилежному випадку це приводить до порушення відповідних прав:

а) «Інструкція щодо умов утримання осіб, засуджених до виключної міри покарання від 20 квітня 1998 р., яка була таємною для користування та не надавала засудженим до смертної кари права на побачення зі священником, не відповідає вимогам, які «встановлюються законом» (рішення Євросуду по справі «*Кузнєцов проти України*» (2003);

б) «Закон України від 23 квітня 1991 р. «Про свободу совісті та релігійні організації», який був чинним на час розгляду справи, не був «передбачуваним» та не надавав достатньо гарантій проти свавільного застосування, оскільки не здатний запобігти зловживанню з боку державних органів реєстрації, які мають необмежені дискреційні повноваження в реєстраційних питаннях» (рішення Євросуду по справі «*Свято-Михайлівська Парафія проти України*» (2007).

8. «**Свобода вираження поглядів**» (ст. 10 Конвенції) являє собою одну з важливих засад демократичного суспільства та одну з базових умов його прогресу та самореа-

лізації кожного. «За умови додержання п. 2 ст. 10 Конвенції вона стосується не тільки до «інформації» чи «ідей», які були отримані зі згоди чи розглядаються як необразливі чи як малозначущі, але й до тих, які можуть ображати, шокувати чи непокоїти. Такими є вимоги плюралізму, толерантності та відкритості думок, без чого неможливе «демократичне суспільство» (рішення Євросуду по справі «*Фрессоз і Руар проти Франції*» (1999).

Тому в положеннях п. 1 ст. 10 Конвенції, які досить широко розвинуті в практиці Євросуду, проголошується ряд журналістських свобод, які Високі Договірні Сторони мають дотримуватися: а) «свобода преси виступає однією з найкращих можливостей для громадян дізнаватися й давати оцінку вчинкам державних діячів» (рішення Євросуду по справі «*Кастелс проти Іспанії*» (1992); б) «це не тільки завдання преси – поширювати подібну інформацію та ідеї – суспільство також має право отримувати їх. Інакше чи здатна була б преса відігравати цю життєво важливу роль «вартового пса демократії» (рішення Євросуду по справі «*Обсервер*» і «*Гардіан проти Сполученого Королівства*» (1991); в) «межа допустимої критики щодо політика, який виступає у своїй публічній якості, є ширшою ніж щодо приватної особи» (рішення по справі «*Лінгенс проти Австрії*» (1986).

Позаяк, норми п. 2 ст. 10 Конвенції встановлюють певні обмеження щодо свободи вираження поглядів, за яких ЗМІ можуть бути покарані. Причому в тексті цієї норми визначається лише один спосіб покарання – «штрафні санкції» [14, с. 125]. Але такі обмеження можуть бути пов'язані лише з шістьма моментами, а саме: 1) захист інтересів національної безпеки, територіальної цілісності чи громадського спокою; 2) запобігання безпорядків та злочинності; 3) захист здоров'я й моральності; 4) захист репутації чи прав інших осіб; 5) запобігання розголошенню інформації, яка отримана конфіденційно; 6) забезпечення авторитету та безпристрасності правосуддя.

Важливо, що розкриваючи правову природу ст. 10 Конвенції, Євросуд встановив критерії розмежування рівня захисту особистих немайнових прав для позивачів та відповідачів [21, с. 196-197].

На завершення аналізу права на свободу вираження поглядів слід зазначити, що в останні роки у діяльності Євросуду «не має бажання захищати недобросовісних журналістів, навіть у справах, що стосується суспільного інтересу» [24, с. 12-13]. Тому Євросуд останнім часом ухвалив низку рішень, у яких відмовлявся захищати свободу слова, надаючи перевагу іншим немайновим правам фізичної особи, наприклад, рішення по справам «*Штоль проти Швейцарії*» (2007), «*Флукс проти Молдови*» (2008), «*Іванова проти Болгарії*» (2008).

9. «**Свобода зібрань та об'єднання**» (ст. 11 Конвенції). Право на об'єднання – невід'ємна частина права, гарантованого вказаною нормою. Можливість заснувати юридичну особу з метою діяти колективно в сфері спільних інтересів є одним з найважливіших аспектів права на свободу об'єднання, за відсутності якого вказане право було б позбавлене будь-якого сенсу. Спосіб, в який національним законодавством закріплено цю свободу та її практичне застосування органами державної влади, є проявом стану демократії в певній країні. Безумовно, держави мають право переконатися в тому, що мета об'єднання та його діяльність відповідають вимогам, передбаченим законодавством, проте вони повинні робити це у спосіб, сумісний з їх зобов'язаннями за Конвенцією. Такий спосіб підлягає перевірці конвенційними інституціями (рішення Євросуду по справі «*Рамазанова та інші проти Азербайджану*» (2007).

Свобода зібрань та об'єднання, як це визначено у ст. 11 Конвенції, зосереджує в собі два пов'язаних між собою права. По-перше, свобода об'єднання фактично містить як компонент свободу зібрань, позаяк без регулярних зустрічей членів об'єднання, вона не здатна ефективно діяти. По-друге, ст. 11 Конвенції безпосередньо пов'язана з положеннями ст.ст. 9 та 10 Конвенції, а також зі ст. 3 Протоколу № 1 до Конвенції, в якій йдеться про періодичні вибори на основі таємного голосування [15, с. 61-62].

Євросуд, з урахуванням обмежень в реалізації цих прав (п. 2 ст. 11 Конвенції), неодноразово визначав, що: «відмова національних органів державної влади надати статусу юридичної особи об'єднанню громадян є втручанням у право заявників на здійснення права на свободу об'єднання» (рішення Євросуду по справі «Горжельік та інші проти Польщі» (2004). Тому, матеріали справи, включно з аргументами сторін, показали, що: «обмеження, які були застосовані в цій справі, не переслідували «нагальну соціальну необхідність», та відповідно причини, на які посилалися органи державної

влади, відмовляючи у реєстрації об'єднання, не були відповідними та достатніми. Тому втручання не може вважатися необхідним в демократичному суспільстві» (рішення Євросуду по справі «Корецький та інші проти України» (2008).

Висновок полягає у тому, що особисті немайнові права фізичної особи, які визначені в положеннях Конвенції, знаходять свій еволюційний розвиток в рішеннях Євросуду. Пояснюється це тим, що практика Євросуду, виходячи з поглиблення процесу демократизації в державах-членах Ради Європи, не є статичною, а постійно розвивається. Тому за останні роки правові позиції Євросуду щодо особистих немайнових прав фізичної особи значно ширше розкривають їх зміст, ніж це зазначається в українському законодавстві. Зазначена обставина стає безспірною підставою для врахування цих європейських цінностей не лише як джерел права (ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»), а як творчого потенціалу для вітчизняних фахівців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойл К. Право на життя відповідно до Європейської Конвенції з прав людини (стаття 2). В кн.: Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / За ред. О. Л. Жуковської. – К.: ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. – 960 с.
2. Болотов В. В. Лекции по истории древней церкви: в 4 т. / Репр. изд. – М., 1994. – Т. II: История Церкви до Константина Великого. – 367 с.
3. Бортновська З. Імпліцитні вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод до кримінального провадження (з практики Європейського суду з прав людини) // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2012. – № 3.
4. Буткевич В. Особливості з'ясування правового змісту ст. 3 ЄКПЛ та застосування основних стандартів. В кн.: Європейський суд з прав людини. Судова практика / за заг. ред. В. Г. Буткевича. – К.: Ред. журн. «Право України», 2011. – Дод. до журн. «Право України». – Вип. 1, ч. 1-2: Стаття 3 ЄКПЛ. Заборона катувань: у 3 ч. – 2011. – 936 с.
5. Гомьен Д., Харрис Д., Зваак Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. – М.: Изд-во МНИМП, 1998. – 600 с.
6. Де Сальвиа М. Европейская конвенция по правам человека. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 267 с.
7. Де Сальвиа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся в Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – 1072 с.
8. Дженіс М., Кей Р., Бредлі Е. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування / Пер. з англ. – К.: АртЕк, 1997. – 624 с.
9. Донна Г. Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини / Пер. з англ. Т. Іваненко та О. Павличенка. – Львів: Кальварія, 2000. – 182 с.
10. Зайцев Ю. Розвиток конвенційного механізму: статті 8 і 10 // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2007. – № 2 (34).
11. Зупанчич Б. М. Європейська конвенція з прав людини (практичні поради для застосування). – Страсбург, 2011. – 120 с.
12. Ленин В. И. Учение Карла Маркса: Диалектика. В кн.: Ленин В. И. Избранные произведения: В 3-х т. Т. 1. – М.: Политиздат, 1982. – 843 с.
13. Паліюк В. П. Європейський суд з прав людини щодо захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, як особистого немайнового права фізичної особи // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2012. Випуск 20. – Т. 4.
14. Паліюк В. П. Застосування статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод при «неякісному» законодавстві України // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2012. Випуск 20. – Ч. II. – Т. 1.
15. Паліюк В. П. Особисті немайнові права фізичної особи в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. В кн.: Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 18-19 січня 2013 р. – Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2013. – у 2-х частинах. – Ч. II. – 108 с.
16. Паліюк В. П. Право на доступ до суду в рішеннях Європейського суду з прав людини. В кн.: «Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи»: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпропетровськ, 31 березня 2013 р. – Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2013. – 120 с.
17. Паліюк В. П. Право на життя в контексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2012. Випуск 19. – Т. 4. – С. 249–253.
18. Паліюк В. П. Право на повагу до приватного і сімейного життя в контексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод // Актуальні питання публічного та приватного права. – 2013. – № 1 (01).
19. Паліюк В. П. Принципи юридичної визначеності в рішеннях Європейського суду з прав людини. В кн.: «Публічне і приватне право: проблеми методології, теорії та практики»: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної Інтернет-конференції «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 14 травня 2013 року. Тези наукових доповідей. – К., 2013. – 301 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legalActivity.com.ua>.
20. Паліюк В. П. Природний характер особистих немайнових прав фізичної особи. В кн.: Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Одинадцять осінніх юридичних читань» (м. Хмельницький, 23–24 листопада 2012 року): у 4-х частинах. – Частина третя. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2012. – 254 с.
21. Паліюк В. П. Стаття 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: українське законодавство та судова практика: практичний посібник – Миколаїв: ТОВ фірма «Іліон», 2010. – 556 с.
22. Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні: монографія / С. П. Рабінович. – Львів: Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 576 с.

23. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / Відп. ред. Я. М. Шевченко. – Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2007. – 626 с.
24. Шевченко Т. Свобода самовираження є однією з основ демократичного суспільства і однією з невід'ємних умов його розвитку. В кн. : Паліюк В. П. Стаття 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: українське законодавство та судова практика : практичний посібник – Миколаїв : ТОВ фірма «Іліон», 2010. – 556 с.
25. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. – К. : Реферат, 2009. – 848 с.
26. Энгельс Ф. Введение к «Диалектике природы». В кн. : Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения. В 3-х т. Т. 3. – М. : Политиздат, 1981. – 643 с.;
27. Fawcett J.E.S. The Application of the European on Human Right. – 2 nd ed. – 1987. – 312 p.
28. Young, Introduction, in Privacy (J. Young td. 1978). Цит. по: Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. – К. : Реферат, 2006. – 848 с.
29. Tokarczyk R. Filozofia prawa. Wyd. Szoste. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej.